स्वामी श्रीधराचार्यको काव्यकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह,

दोस्रो वर्षको दशौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

चेतनारायण लामिछाने

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

२०७४

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौँ पत्रको प्रयोजनका लागि **स्वामी श्रीधराचार्यको काव्यकारिता** शीर्षकको प्रस्तुत शोत्रपत्र **चेतनारायण लामिछाने**ले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । मेहनतका साथ तयार गरिएको यस शोधकार्यको संयोजन तथा अध्ययनकार्यबाट म सन्तुष्ट छु । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष पेश गर्न सिफारिश गर्दछु ।

मिति २०७४।११।२३

सह.प्रा.डा. नारायणप्रसाद गड्तौला
शोधनिर्देशक
नेपाली केन्दीय विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रसङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको समूह २०६७/०६८ का छात्र चेतनारायण लामिछानेले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको **स्वामी श्रीधराचार्यको काव्यकारिता** शीर्षकको शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

(१) प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम

(विभागीय प्रमुख)

(२) सह-प्रा.डा. नारायणप्रसाद गड्तौला

(शोध निर्देशक)

(३) सह प्रा.डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम

(बाह्य परीक्षक)

मिति २०७४।११।२३

कृतज्ञता

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दशौँ पत्र पूरा गर्नका लागि आदरणीय गुरु सह प्राध्यापक डा. नारायणप्रसाद गड्तौलाज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यस शोधकार्यलाई यस रूपमा ल्याइपुऱ्याउन प्रारम्भदेखि अन्तिम क्षणसम्म आफ्नो अति व्यस्त समयबाट पनि फुर्सद निकालेर शोधकार्यको पूर्णताका लागि आवश्यक सल्लाह, सुझाव र निर्देशन दिँदै शोधपत्रको निरीक्षण र परिमार्जन गरिदिनु हुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरुप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

नेपाली केन्द्रीय विभागले विभिन्न विषयका शीर्षकहरूमा शोध गर्ने अवसर प्रदान गर्दै आएकोमा यस विभागलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधप्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने सुअवसर दिने विभागीय प्रमुख देवीप्रसाद गौतमज्यूप्रति म कृतज्ञ छु ।

मेरा आदारणीय पिता माता जसले मलाई जन्म दिई लालन पालन गरेर सदैव सत्मार्गमा रहन प्रेरणा दिनुभयो, उहाँहरूप्रति म सदैव नै ऋणी छु । यसैगरी समाजसेवी, धार्मिक अभियन्ता एवं आध्यात्मिक चेतनाका विकासक, यस शोधपत्रका शोधनायक वैकुण्ठवासी स्वामी श्रीधराचार्यस्वामीज्यूका दिव्य कृतिहरूको बारेमा अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने अवसर पाएकोमा आफूलाई गौरवान्वित ठानेको छु । साथै शोधनायक स्वामीज्यूका शिष्य तथा मेरा परमादरणीय आचार्य श्रीमुक्तिनाथ पीठाधीश्वर स्वामी कमलनयनाचार्य श्रीजी महाराजको प्रेरणा अमूल्य रहेको छ त्यसैले श्रीस्वामीज्यूसँग धेरै आभारी छु ।

बाल्यावस्थादेखि नै अध्ययन गराउनुहुने शोधकार्य लेखनदेखि शोधपत्रको तयारीसम्म विशेष सर-सल्लाह प्रदान गरी सहयोग गर्नुहुने मेरा गुरु स्वामी देवराज प्रपन्नाचार्यज्यू, रुद्रप्रसाद मिश्रज्यू तथा यस शोध कार्यमा सहयोग गर्नुहुने स्वामी ऋषि प्रपन्नाचार्यज्यू, आदरणीय गुरु जगन्नाथ रेग्मीज्यू, डा. स्वामी चक्रपाणि आचार्य रेग्मीज्यू तथा मेरा सम्पूर्ण समस्याहरू आफ्नै समस्याजस्तै गरेर मेरो उन्नतिका लागि हर क्षेत्रमा सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरु केशवशरण अर्यालज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । श्रीधराचार्य स्वामीजीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अनुसन्धान गर्नुभएका अग्रज चक्रपाणि रिजालप्रति आभारी छु ।

जीवनका विविध पक्षबाट सहयोग गर्दै शोधकार्यलाई शीघ्र सम्पन्न गर्नका लागि उचित सल्लाह प्रदान गर्ने श्रीमती लक्ष्मी पौडेल(लामिछाने)को सहयोग अमूल्य छ । यस शोधकार्य सम्पन्न गर्न विविध पक्षबाट सहयोग गर्नुहुने मेरा सहृदयी मित्रहरू बाबुराम आचार्य, शेखर सुवेदी, सन्तोष गौतम, तथा अग्रज कुरेश पाण्डेमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रलाई स्तरीय बनाउने प्रयास गर्दागर्दै पनि हुन पुगेका विविध त्रुटीलाई मानवीय स्वभाव सम्झी सम्बन्धित सबैले आत्मसात् गर्नुहुनेछ भन्ने विश्वासका साथ यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

चेतनारायण लामिछाने (जिज्ञासु)
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर
२०७४

शैक्षिक सत्र : २०६७/०६८
क्रमाङ्क : रजिस्ट्रेसन नं. ६-३-२८-१९१-२०१०
दोस्रो वर्षको सिम्बोल नम्बर २८४९६८
मिति : २०७४/१२।१

विषय-सूची

प्रथम परिच्छेद

शोधपरिचय	१-६
१.१ विषयपरिचय	१
१.२. समस्याकथन	१
१.३. शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५. शोधकार्यको औचित्य	४
१.६. अध्ययनको सीमा	५
१.७. शोधविधि	५
क) सामग्री सङ्कलन विधि	५
ख) अध्ययन विधि	५
१.८ शोधपत्रको स्वरूप	६

दोस्रो परिच्छेद

स्वामी श्रीधराचार्यको काव्ययात्रा र प्रवृत्ति	७-२३
२.१. विषयप्रवेश	७
२.१.१ स्वामीजीको संक्षिप्त जीवनी	७
२.१.३ साहित्य रचनामा प्रेरणा र प्रभाव	१०
२.१.४ स्वामीजीको जगत् साहित्यसम्बन्धी धारणा	११
२.२ स्वामी श्रीधराचार्यको काव्ययात्रा	१३
२.३ स्वामीजीको काव्यात्मक प्रवृत्ति	१७
२.४ नेपाली साहित्यमा श्रीधराचार्य स्वामीजीको योगदान	२०
२.५ निष्कर्ष	२०

तेस्रो परिच्छेद

श्रीसहस्रगीतिमञ्जरी काव्यको अध्ययन	२४-६७

३.१ विषयप्रवेश २४
३.२ विषयवस्तु २६
३.३ पात्रविधान ४४
३.४. विचार/दर्शन ४४
३.४.१ विशिष्टाद्वैतवेदान्तदर्शन ४५
३.४.१.१ तत्वत्रय ४६
३.४.१.२ अर्थपञ्चक ४६
३.४.१.३ भगवान् नै उपाय र उपेय ४७
३.४.३.४ परमात्माको स्वरूप वर्णन ४८
३.४.४ वैराग्य र भगवत्प्राप्तिको उत्कट चाहना ४८
३.४.५ जीवात्माको एकमात्र रक्षक र सेव्य श्रीनारायण भगवान् ४९
३.४.६ शरणागतिको महिमा ५१
३.५ भावविधान ५३
३.६ शिल्पशैली ५७
३.६.१ शब्दचयन ५७
३.६.२ बिम्ब र प्रतीक ५८
३.६.३ अलङ्कार ५९
३.६.४ रस ६४
३.७ निष्कर्ष ६७

चौंथो परिच्छेद

'मनोदूति काव्यमञ्जरी' र 'कल्याणकारी साधना गरौँ' कृतिको अध्ययन ६८- ८९
४.१ विषयप्रवेश ६८
४.२ मनोदूति काव्यमञ्जरी कृतिको अध्ययन ६८
४.२.१ परिचय ६८
४.२.२ विषयवस्तु ६९
४.२.३ दर्शन ७३

४.२.३.१ जीवात्मा र परमात्माको नवविध सम्बन्ध ७५
४.२.३.२ अर्चिरादिमार्गको वर्णन ७८
४.२.३.३ परमाभक्ति ७९
४.२.३.३ श्रीवैकुण्ठनाथ भगवान् नै परतत्व र मोक्षदायक ७९
४.२.४ भावविधान ८०
४.२.३ पात्रविधान ८१
४.२.४. छन्द ८१
४.२.५ अलङ्कारविधान ८२
४.२.६ बिम्ब र प्रतीक ८४
४.२.७ रसविधान ८५
४.२.८ भाषाशैली ८५
४.३ 'कल्याणकारी साधना गरौँ' कविताको अध्ययन ८६
४.३.१ परिचय ८६
४.३.२ शीर्षक ८६
४.३.३ संरचना ८६
४.३.४. लयविधान ८७
४.३.५ भाषाशैली ८७
४.३.५ कथनपद्धति ८७
४.३.५ भावविधान ८७
४.३.६ शिल्पशैली ८८
४.४ निष्कर्ष ८८

पाँचौं परिच्छेद

सारांश तथा निष्कर्ष ९०-९३
५.१ सारांश ९०
५.२ शोधनिष्कर्ष ९३
सन्दर्भग्रन्थ सूची ९४

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
चौ.सं	चौथो संस्करण
ते.सं	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
वि.सं.	विक्रम संवत्
सम्पा.	सम्पादक
ई.सं	ईस्वी संवत्
बा.न.पा.	बाग्लुङ नगर पालिका